

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻ ԾՆՆԴԱՎԱՅՐ
ԱՂՔՅՈՐՓԻ ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ¹

ԱՐՄԵՆ ԱՍՏՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

Աղքյորփի (Ախքյորփի, Ախքյորփու, Աղքյորփու, Կամրջագեղ) հայաբնակ գյուղը Վրաստանի հանրապետության Քվեմո Քարթլիի մարզի Մառնեուլի շրջանում է, Մառնեուլի քաղաքից մոտ 30 կմ հարավ, Վիրահայոց լեռների հյուսիսահայաց լանջերին, Լավվար լեռան (2543 մ) հյուսիսային կողմում, Աղքյորփի (Բոլնիս) գետի (սկիզբ է առնում Լավվարից) ափին, ծովի մակարդակից 1019 մ բարձրության վրա:

Աղքյորփին հին հայկական բնակավայր է, որը նախկինում Հայոց Գուգարք աշխարհի Բողնոփոր գավառում էր²: Գյուղը խորհրդային առաջին տարիներին Հայաստանի հանրապետության կազմում էր, և միայն 1930-ական թթ. սկզբին, Անդրֆեդերացիայի փոքր նախագահության վրաց-ադրբեջանական ղեկավարության որոշմամբ, հարևան Չանախչի հայաբնակ գյուղի հետ միասին տրվել է Վրաստանի հանրապետությանը:

Գյուղի դիրքը գեղեցիկ է, շրջակայքը անտառապատ: Խորհրդային տարիներին գյուղացիների հիմնական զբաղմունքը՝ անասնապահություն, դաշտավարություն և բանջարաբուծու-

¹ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարյանը ծնվել է 1927 թ. սեպտեմբերի 22-ին Աղքյորփի գյուղում: Մահացել է 2017 թ. մարտի 23-ին: Ներկայումս գյուղում բնակվում են Բարխուդարյան տոհմի ներկայացուցիչներ:

² Աղքյորփի անունով գյուղեր են եղել նաև Սյունիքում, Արցախում և Արևմտյան Հայաստանի Վանի շրջանում:

թյունն էր: Ունի միջնակարգ դպրոց, հիվանդանոց, ակումբ-գրադարան: Պահպանվել է գյուղի քարաշեն Սուրբ Գեորգ եկեղեցին¹:

1841 թ. գյուղն ունեցել է 18 տուն ծուխ², 1856 թ.՝ 120 (61 ար., 59 իգ.)³, 1857 թ.՝ 122⁴, 1884 թ.՝ 320 (200 ար., 120 իգ.)⁵, 1889 թ.՝ 641 (Խոխմել գյուղի հետ միասին, 405 ար., 236 իգ.)⁶, 1894 թ.՝ 75 տուն (Խոխմել գյուղի հետ միասին)⁷, 1905 թ.՝ 430 (260 ար., 170 իգ.)⁸, 1906 թ.՝ 274 (145 ար., 129 իգ.)⁹, 2002 թ.՝ 742 (հիմնականում հայ, 352 ար., 390 իգ.), 2014 թ.՝ 610 (286 ար., 324 իգ.) հայ բնակիչ:

1876 թ. ուն «Ա. Ն.» ճամփորդել է Գուգարաց աշխարհում և իր տպավորությունները տպագրել «Փորձ» հանդեսում: Նա գրել է, որ «...բաւական է Թիֆլիզից դուրս գալ, Կոդայով ուղևորուիլ դէպի Շուլավեր, Պրեգետ, Աղբորփի (Կարմնջագեղ), ... բաւական է այսքանը տեսնել, իմանալու համար, որ տպաւորութեանց մեծ աղբիւր կգտնի ճանապարհորդը: Շուլավերը, Աղբորփին, Բայդարը... Հայոց գիւղեր են»¹⁰: Միաժամանակ հեղինակը մանրամասն անդրադարձել է Աղբյորփի գյուղին. «Մտեք, օրինակ, Աղբորփի - տեղի դիրքը շատ զմայելի է, բայց հողը, երկիրը այնքան փոքր է, որ խեղճ գիւղացին հազիւ օրական պարէնը կարողանում է հա-

¹ Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երևան, 1986, էջ 204:

² Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆ. 53, ց. 1, գ. 48, մաս 1:

³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3828, թ. 103:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3830, թ. 16:

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2941, թ. 69, 71:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3882, թ. 87:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3893, մաս 2, թ. 143:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3912, մաս 1, թ. 11:

⁹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3915, թ. 10:

¹⁰ Փորձ, 1876, № 2, էջ 424:

նել գետնից. ուստի նորա կենցաղավարությունը ողորմելի կթուի ամեն մի անցորդի համար»: Հեղինակը նաև գովերգել է աղքյորփեցիների քաջությունը. «Մենք մեր ճանապարհորդութիւնից առաջ երևակայել անգամ չէինք կարող տեսնելու մի հայ գիւղացի առողջ դատողութեամբ և ծանրութեամբ խորհող, երբէք չէինք կարող հաւատալ, թէ հայ գիւղացին հրացան կամ սուր ունի կամ կարող է բանեցնել նորան մեծ քաջութեամբ (օրինակ՝ Աղքորփեցիք ընդէմ թուրք փախստական աւազակների) մենք չգիտէինք, որ հայ գիւղացին գիտէ ձի նստել և մեծ քաջութեամբ պատերազմել ձիու վերայ հեծած (օրինակ Շուլավերցիք) իւրեան անդադար անհանգստացնող աւազակների դէմ. մենք շատ բան չգիտէինք - այժմ մենք մեր աչքով տեսանք այդ ամենը և հայ գիւղացին մեր հայացքում խիստ բարձրացաւ և իւրեան քաջ նախնեաց եթէ ոչ իսկական պատկերը յիշեցրեց մեզ, որ անմահ երանելի պատմագիրքը աւանդել են գոնեա մենք տեսանք, որ հայի գլխում կայ խելք, կայ հասկացողութիւն, հայի սրտում կայ ջութիւն: Կայ այս բոլորը, բայց չկայ հող, ուստի չկայ հարստութիւն... Աղքորփի գիւղի հայը մի խիստ համակրական տիպ է և արժանի է, որ մի օր իւր բոլոր պարզ յատկութիւններով մի պատուական և փորձառու գրչի շնորհիւ, հանրածանօթ դառնայ ամեն մի հայի: Եւ կարո՞ղ է արդեօք այլ կերպ լինել, երբ նոյն իսկ բնութիւնը Աղքորփին զարդարել է զմայելի անտառով և սառնորակ աղբիւրներով: Այդ անտառների միջից բարձրանում է Լալվար սարը, որ ըստ կարծեաց գիւղացւոց, ամենաբարձր սարն է աշխարհիս երեսին: «Զարմանալի սար է էս Լալվարը, ասում էր մեր ուղեցոյց գիւղացի Վարդան պատանեակը, ուր երթաս-կերևայ. սրանից բարձր սար չկայ»: Կարող է այլապէս լինել, երբ ամեն կիւրակի և տօն օրերը

բոլոր գիւղը, երիտասարդք և աղջկունք, զբօսնելու են գնում իւրեանց աննման անտառը և տերևախիտ ծառերի մէջ, զովացնում են իւրեանց ծարաւը Գերեզմանաքարի և Դիզաքարի անմահական աղբիւրների ջրով...»¹:

Աղբյուրփի

1884 թ. հունիսին գյուղի մասին գրվել է. «Շուլաւերից 25 վերստ հեռու Աղբեօրփու արքունական գիւղն է հայաբնակ, որի կէս ճանապարհի վերայ գտնուում է Օփրէդ յունաբնակ գիւղն, անտառապատ ձորակի մէջ: Աղբեօրփիի բնակիչները 50 տուն են, որոնք յայտնի են իրանց քաջութեամբ, այնպէս որ ոչ մի աւագակային յարձակումն տեղի չունի նոցա վերայ: Գիւղի առաջով անցնում է փոքրիկ վտակ, որ իջնում է Լալուարի ստորոտից և ունի իւր մէջ կարմրախայտ ձկներ, շէնը շրջապատուած է անտառով, օղն ընտիր, բայց ջուրն ոչ այնքան առողջարար, որովհետև անցնում է հանքային լեռների միջից. կայ այստեղ մի եկեղեցի հասարակ քարաշէն և մթին: Գիւղիցս երեք վերստ հեռու անտառապատ

¹ Նոյն տեղում, էջ 425:

խոր ձորի մէջ կայ մի վանք փառաոր, շէնքը խաչաձև, արտաքուստ սրբատաշ քարով և ներքուստ աղիւսակերտ, չորս սիւնաւոր. ունի կաթուղիկէ գեղեցկաձև, կոփածոյ քարից¹: Թէ կաթուղիկէի և թէ տաճարի լուսամտոների և դռների արտաքին շրջանակները զարդարուած են զարմանալի նրբաքանդակ վայելուչ նկարներով, որոնք նրբութեան կողմից բաւական նմանում են Բոլնիսի Ծուրրուղաշէն վանքի նկարներին: Մեղանի աջ և ձախ կողմերում կան երկու խորաններ, որոնցից մէկի միջով մի անցք հանում է դէպի տանիքը, սեղանը հայկական ձևից խախտել են և տաճարի վերայ գտնուած արձանագրութիւններն, ինչպէս ասում են, ջնջել քերել են, դորանից է, երևի, որ ոչ մի գրի հետք չկարողացանք գտնել: Տաճարի հիւսիսակողմը փոքր ինչ անջատ կան երկու մատուռների աւերակներ, իսկ արևմտեան դրան առաջ գաւիթ թաղակապ: Մենաստանս գտնուում է այժմ վրացի իշխան Իվանէ Մելիքովի կալուածքում, շրջապատուած է եղել ընդարձակ քարաշէն պարսպով, այժմ կիսակործան, պարսպի մէջ հարաւակողմն է հանգստարան: Օփրեդ գիւղի յոյները մի տարի առաջ տաճարին կից շինուածներից քանդել տարել են սրբատաշ քարեր իրանց եկեղեցոյ շինութեան համար: Այս մենաստանը շատ մօտիկ է Լալուարին և կարող է համարուել նորա ստորոտում: Այդ լեռան ամենաբարձր գագաթի վերայ, մեզ պատմեցին, կայ մի ուխտատեղի ս. Մարգիս անունով, մի քանի ժողոված քարերից կազմած, այստեղ գնում են ուխտ Վարդավառի օրը Բորչալուի հայերն, յոյներն և թուրքերն»²:

1885 թ. «Նոր-Դար»-ում գյուղի մասին, գրվել է, որ գտնվում է մի քանի վերստ հեռու Չանախչի գյուղից, անտառի

¹ Խոսքը հանրահայտ Խուճապի վանքի (13-րդ դար) մասին է:

² «Արձագանք», Թիֆլիս, 1884, № 42, էջ 614:

մեջ: Բաղկացած է զուտ հայերից 30-35 տուն, ունեն քահանա և եկեղեցի: Զբաղվում են երկրագործությամբ: Աղքորփեցիները հայտնի են իբրև լավ որսորդներ. նրանք քաջ են և բարձրահասակ: Գյուղն ունի նսեմաստվեր և վիթխարի ծառերով հարուստ անտառներ, որոնք լի են վայրի պտուղներով և վայրի կենդանիներով: Համարյա ամեն գյուղացի որսորդ է. արջ, վայրի խոզ, և այլ գազաններ սպանելը նրանց համար սովորական բան է: Թեև ջուրը առատ է, բայց այնքան էլ առողջարար չէ: Գյուղը գտնվում է լեռան ստորոտում. քանի գյուղացիները շատանում են, անտառները կտրատելով դեպի լեռն են բարձրանում: Ինչպես Չանախչին, այնպես էլ այս գյուղը պատկանում են իշխանագն կոմս Լոռու-Մելիքյանին»¹:

Սուրբ Գեորգ եկեղեցին - հիմնադրման ստույգ թիվը հայտնի չէ: Ենթադրվում է, որ փայտաշեն եկեղեցին կառուցվել է 19-րդ դարի առաջին քառորդում, իսկ 1857թ.՝ այն վերափոխվել է քարաշեն շինության:

Եկեղեցին հիշատակվում է 1837 թ. սկսած²: 1856 թ., ըստ Մովսեսի վիճակի գործակալ Հովհաննես քին. Արարատյանի կազմած վիճակագրական տեղեկության, գյուղն ունեցել է փայտաշեն ծխական եկեղեցի՝ 35 ուրբի մայր գումարով³: Հաջորդ տարի, ըստ նույն գործակալ կազմած տեղեկության՝ գյուղում, արդեն գործել է քարաշեն ծխական եկեղեցին⁴:

¹ «Նոր-Ղար», Թիֆլիս, 1885, նոյեմբերի 30, № 204:

² ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 450, թ. 46, բնագիր, ձեռագիր:

³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3828, թ. 103:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3830, թ. 16:

1890 թ. Շուլավերի գործակալը կազմել է վիճակի եկեղեցիների հավելյալ և պակասեալ զարդերի և անօթների ցուցակը, որտեղ նշվել է, որ Սուրբ Գեորգ եկեղեցին ունի հավելյալ մեկ Ավետարան՝ գնված եկեղեցական արդյունքից: Եկեղեցուց ոչինչ չի պակասել ¹: Նույն թվականի մեկ ուրիշ վավերագրում նույնպես նշվել է, որ եկեղեցու բոլոր զարդերն ու անօթները տեղում են²:

1913 թ. մայիսի 14-ին Շուլավերի գործակալ Սահակ քահանան գրել է կոնսիստորիային. «Ի հետևումն հոգևոր Ատենիդ հրամանի անցեալ ապրիլի 29-ից N° 1949, սորա հետ պատիւ ունեն մատուցանել դմին տեղեկութիւններ՝ Շուլաւերու վիճակի եկեղեցիների շարժական և անշարժ գոյքերի մասին: Շուլաւերու վիճակում չկան վանքեր, մենաստաններ և ո՛չ վանքական արդիւնաբեր կալուածք: Եկեղեցիների շարժական գոյքն կազմում են դրամական հաշիւներն, դրամական եկամուտներ ունեն Շուլաւեր գիւղի երկու եկեղեցիները, Աղքորփի և Դամիա միաւորեալ գիւղօրէից եկեղեցիները, իսկ մնացած եկեղեցիները չունեն դրամական հաշիւներ»: Նշվել է, որ Աղքորփի գյուղի եկեղեցին ունի 100 ռուբլի գումար՝ երեցփոխանի մոտ³:

Քահանաներ – 1837 թ., ըստ Սումխեթի գործակալ Հարություն վարդապետ Մանուչարյանի ներկայացրած տեղեկագրի՝ գյուղի Սուրբ Գեորգ եկեղեցում քահանայագործել է Մարգարին. Տեր-Ղազարյանը⁴: Նա ծնվել է 1791 թ., քահանա է ձեռնադր-

¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2966, թ. 11 շրջ.-12, բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱԱ, ֆ. 56, ց. 14, գ. 150, թ. 38, բնագիր, ձեռագիր:

³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3221, թ. 75, բնագիր, ձեռագիր:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 450, թ. 46, բնագիր, ձեռագիր:

վել 1831թ. հոկտեմբերի 7-ին: Նրա որդին՝ Ղազարը ծնվել է 1834 թ.¹: Մարգար քահանան հիշվում է նաև 1841 թ.²: 1856 թ. եկեղեցում գործել են 1 քահանա և 1 ստորին) եկեղեցական պաշտոնյա³: 1857 թ. եկեղեցում գործել են 1 սրբազնագործ քահանա և 2 ստորին եկեղեցական պաշտոնյա⁴: 1876 թ. հիշվում է ծերունի Տեր Վարդան քահանան⁵: 1884 թ. եկեղեցում քահանայագործել է Մկրտիչ քին. Տեր-Վարդանյանը: Գործել է 1 ստորին եկեղեցական պաշտոնյա⁶:

1889 թ. հուլիսի 6-ին Շուլավերի գործակալ Մովսես քին. Տեր-Գրիգորյանը Վիրահայոց կոնսիստորիային ներկայացրել է, որ Աղքյորփի գյուղի Սուրբ Գեորգ եկեղեցին ունի 1 քահանա, 1 ստորին եկեղեցական սպասավոր⁷:

1894 թ. Աղքյորփի և Խոխմել գյուղերում քահանայագործել է Մկրտիչ քին. Տեր-Վարդանյան Տեր-Եղիազարյանցը: Նա ծնվել է 1824 թ., սարկավազության աստիճան ստացել է 1859 թ. մարտի 7-ին, իսկ քահանայություն՝ 1860 թ. հունվարի 17-ին: Նրա զավակներն են՝ Վահանը – ծնված 1859 թ. հունվարի 26-ին, Մարթան – 1862 թ. մարտի 29-ին, Երինազը – 1864 թ. հուլիսի 19-ին, Աբգարը – 1872 թ. մարտի 29-ին, Արամը – 1878 թ. հոկտեմբերի 28-ին և Աստղիկը – 1885թ. հոկտեմբերի 1-ին⁸:

¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 48, մաս 1:

² ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 48, մաս 1:

³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3828, թ. 103:

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3830, թ. 16:

⁵ Փոքրձ, 1876, № 2, էջ 425:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2941, թ. 69, 71:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3882, թ. 87:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3893, մաս 2, թ. 143:

Աղբյուրփի. Սբ Աստվածածին մատուռ

1899 թ. օգոստոսի 13-ին Վահան քին. Տեր-Վարդանյանցը խնդրագիր է ուղղել Վիրահայոց կոնսիստորիային. «Մտադիր լինելով զքեռորդին իմ տանել ի Տփխիս և յանձնել ի Ներսիսեան Հոգևոր դպրոցն՝ այսու ամենախոնարհաբար խնդրեմ զվեցօրեայ արձակուրդ ի Տփխիս»¹: Օգոստոսի 15-ին Շուլավերի գործակալ

¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 249, թ. 82, բնագիր, ձեռագիր:

Սահակ քին. Իսահակեանցը կոնսիստորիային գրել է. «Ընդ սմին, պատիւ ունիմ ամենախոնարհաբար առաջի առնել հոգևոր Ատենիդ ի տնօրէնութիւն՝ զյայտարարութիւն Վահան քահանայի Տէր-Վարդանեանց Աղբօրփի գեղջ, որով խնդրէ զվեցօրեայ արձակուրդ ի Տփիսիս»¹:

Վահան քահանան 1900 թ. յունիսի 17-ին ստորագրությամբ ստացական է տվել Վիրահայոց կոնսիստորիային, որ Աղբյորփի և Խոխմել գյուղերի եկեղեցիների համար ստացել է 4 հատ փրկչական փոքրադիր պատկեր²:

1908 թ. սեպտեմբերի 17-ին Վիրահայոց կոնսիստորիան հայտարարությամբ դիմել է Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գարեգին արք. Սաթուկյանցին. «Ըստ մակագրական առաջադրութեան Ձերդ Բարձր Սրբազնութեան ի 19-ն օգոստոսի տարւոյս թ. 608, կոնսիստորիայս պատուիրեաց գործակալին Շուլաւերի մատուցանել սմին զհամաձայնութեան թուրթ ժողովրդեան Աղբերփի գեղջ, վասն տեղափոխութեան անտի Վահան քահանայի Տէր-Վարդանեանց ի Շուլաւեր: Ի կատարումն որոյ ընկալեալ եղեն յԱտենիս յայտարարութիւն նոյն գործակալին ի 5-ն այսր սեպտեմբերի թ. 166 և խնդիր նոյն իսկ Վահան քահանայի հանդերձ երկոքումբք վկայականոք, զորս ընդ գործոյն կոնսիստորիայս խոնարհաբար մատուցանէ ընդ սմին ի տնօրէնութիւն Բարձր Սրբազնութեան Ձերոյ»³:

1908 թ. հոկտեմբերի 10-ին Շուլավերի գործակալ Սահակ քին. Իսահակյանը Վիրահայոց թեմի առաջնորդին գրել է. «Ի հետևումն առաջադրութեան Բարձր Սրբազնութեան Ձերում ի 23-

¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 249, թ. 81, բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3075, թ. 3, բնագիր, ձեռագիր:

³ ՀԱԱ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 350, թ. 33, բնագիր, ձեռագիր:

էն սեպտեմբերի տարւոյս հմր. 725, ի 26-ն նոյն ամսոյ, ես գրութեամբ հմր. 178, յայտնեալ եմ ծխականաց Աղքեորփի գեղջ ընտրել ինքեանց զքահանայ կամ քահանայացու ի սակս տեղափոխութեան ի գեղջէն Վահան քահանայ Տէր-Վարդանեանց, այլ առ այդ չունիմ տակաւին զպատասխանի: Սակայն քանի մի աւուրքք յառաջ քան զհրաման Բարձր Սրբազնութեանդ՝ գալով ի Շուլաւէր տասն անձինք ի պատուաւոր ծխականաց Աղքեորփի գեղջ, ինդրեցին ժամանակաւորապէս յանձնել նոցա ի հովվութիւն Վարդան քահանայի Սիմոնեան Խոժոռնի գեղջ, և ես կատարեսցի ըստ ինդրանաց նոցա զառանձին տնօրէնութիւն դորին, իսկ ժողովուրդք Աղքեորփի գեղջ մնան ի ծանր տարակուսանս վասն սեպհական քահանայի և Վարդան քահ. Սիմոնեանց կարի դժուարութեամբ յանձն առնու զհովվութիւն ժողովրդեանն, նախ՝ վասն հեռաւորութեան տեղւոյն և բ. բազմութեան գիւղօրէիցն, գտանեցելոց ընդ հովվութեամբ նորա»¹:

Նույն գործակալը թեմի առաջնորդին գրել է նաև 1908 թ. հոկտեմբերի 25-ին. «Ի հետևումն առաջադրութեան Բարձր Սրբազնութեան Ձերում ի 15-էն հոկտեմբերի հմր. 840, ես գրութեամբ ի 13-էն հոկտեմբերի հմր. 205, զհովվութիւն ծխաց Վահան քահանայի Տէր-Վարդանեանց Աղքեորփի գեղջ ժամանակաւորապէս յանձնեալ եմ Վարդան քահանայի Սիմեոնեան, և կրկին գրութեամբ ի նոյն թ. հմր. 206, առաջարկեցի ժողովրդեան Աղքեորփի գեղջ ընտրել ինքեան քահանայ, ի տեղի Վահան քահ. Տէր-Վարդանեանց: Որպէս լուսոյ ի գիւղականաց Աղքեորփի գեղջ հասարակութիւնն որոնէ ինքեան զհաստատուն քահանայ, թեկնածուք առ այժմ եմ երկու քահանայք - Արիստակէս քահա-

¹ ՀԱԱ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 350, թ. 37, բնագիր, ձեռագիր:

նայն Եզանեան և նորընծայ քահանայն Տէր Եղիշէ՝ որդին Սարգիս քահանայի Լեջան գեղջ: Ի մօտակայ աւուրս գուցէ յաջողեսցի ընտրութիւն միոյն ի նոցունց ընդ ձեռն հոգևոր իշխանութեան: Ամենախոնարհաբար պարտք համարիմ խնդրել զկարգադրութիւն Բարձր Սրբազնութեան Ձերում, ըստ կարելոյն փութացուցանել զգործ տեղափոխութեան Վահան քահ. Տէր-Վարդանեանց ի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին տեղոյս ի հովութիւն ծխոցն, վասն զի Ղազար քահ. Տէր-Գրիգորեանց, գոլով վատառողջ՝ կարի դժուարութեամբ միայնակ կատարէ զժամերգութիւն և զօրակալութիւն պատարագի յեկեղեցւոջ՝ գրեթէ առանց ստորին եկեղեցական պաշտօնէից, զորմէ յիշեալ քահանայն քանիցս ծանուցեալ է ինձ»¹:

1911 թ. ապրիլին գյուղում ժամանակավոր քահանայագործել է Արսէն քին. Տէր-Մովսիսյանը²: Նույն տարվա հունիսի վերջին Աղքյորփի գյուղի համար քահանա է ձեռնադրվել Փիրթիքան³ գյուղի բնակիչ Արամ Մանուկյանը: Այս մասին Վիրահայոց կոնսիստորիայում լսել են. «Սուրբ Էջմիածնի Սինօդի այս տարուայ յունիսի թ. 1475 հրամանը, որ այսպէս է. "Սինօդումս լսեցին զեկուցում Ալէքսանդրապօլի գաւառի Փիրթիքեան գիւղի բնակիչ Արամ Մանուկեանին Բորչալուի գաւառի Աղքեօրփի գիւղի համար քահանայ ձեռնադրելու մասին: Հրամայեցին. թոյլ տալ Վրաստանի հայոց կոնսիստորիային հոգևոր կոչման մէջ ընդունել Ալէքսանդրապօլի գաւառի Փիրթիքեան գիւղի բնակիչ Արամ Տէր-Յարութիւնեան Մանուկեանցին և առաջադրել Տ. Եփրեմ

¹ ՀԱԱ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 350, թ. 35, բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 387, մաս 1, թ. 103, բնագիր, ձեռագիր:

³ Ներկայիս Թալինի տարածաշրջանի Ծաղկասար գյուղն է:

եպիսկոպոսին ձեռնադրել նորան քահանայ Բորչալուի գաւառի Աղբօրփի գիւղի համար, տալով այդ մասին տեղեկութիւն Տփլիսի տեղական բրիգադայի պետին: Ընծայացուի վկայականները վերադարձնել կոնսիստորիա¹: Հրամայեցին. ընդունել ընծայացու Արամ Տէր-Յարութիւնեանին հոգևոր կոչման մէջ և այս մասին յայտնել Աղբօրփի ժողովրդեան Շուլաւերի գործակալի միջոցաւ վերադարձնելով վկայագրերը²:

1912 թ. Աղբյորփի և Խոխամելի գյուղերի ծխատերն է եղել Վահան քին. Տէր- Մկրտչյան Տէր-Վարդանյանցը: Նա ծնվել է 1861 թ., հոգևորականության դասի մեջ է մտել 1895 թ. սեպտեմբերի 21-ին: Միաժամանակ հանդիսացել է նաև Շուլավերի եկեղեցիների բարեկարգիչը²:

Երեցփոխներ և պատվիրակներ – 1906 թ. հուլիսի 9-ին Աղբյորփի գյուղի հասարակությունը համախոսական թերթ է ուղղել Վիրահայոց կոնսիստորիային. «Մեք ներքոյ սորին ստորագրողք Աղբօրբու Սուրբ Գեորգ եկեղեցւոյ ծխականներս համաձայն առաջադրութեան Նորին Բարձր Սրբազնութեան թեմակալ առաջնորդի հայոց Վրաստանի և Իմերեթի ի 23-ն յունիսի № 802 և ըստ առաջարկութեան գործակալին Շուլաւերու վիճակի ի 9-էն յուլիսի 1906 ամի ընդհանուր ժողովով ընտրեցինք մեր հասարակութեան միջից Արշակն Յովհաննիսեան Բարխուդարեանց, որպէս պատուիրակ եկեղեցական ծխական ընտրութիւնների Սանահին գիւղում, ուր միւս պատուիրակների հետ խորհրդակցութեամբ պէտք է ընտրեն մի պատգմաւոր, ներկայ լինելու

¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2302, թ. 194, բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 872, թ. 8 շրջ.:

պատգամաւորների ընդհանուր համագումարին, առ որ ստորագրեմք:

Եղիազար Զաւախեան, Տիգրան Ռեւազեանց, Ավետիք Զաղացպանեանց, Մերգոյ Աթաբեզեանց, Արսէն Ռեւազեանց, Բաղալ Հայրապետեանց, Զաքար Աւագեանց, Սարգիս Հայրապետեանց, Մէլիք Աւագեանց, Ասատուր Ամիրխանեանց, Ասատուր Պապիկեանց, Զաքար Աթաբեզեանց, Մէխակ Գասպարեանց, Պետրէ Յուցրուկեանց, Յարութիւն Խուրոյեանց, Ասլան Գասպարեանց, Վարդան Գուրքիւնեանց, Շամիր Յուցրուկեանց (վերոյ գրեալ տասն և եօթն անձանց խնդրանօք գրեցի), Յոսէփ Բազազեանց, Խաչատուր Մկրտումեանց, Ղազար Աթաբեզեանց, Ղազար Աւագեանց, Մէլիք Բազազեանց, Եգոր Աթաբեզեանց, Մոսի Աթաբեզեանց, Մէսրոպ Ռեվազեանց, Սարգիս Աւագեանց, Անդրեաս Ռեվազեանց, Զաքար Զիշեանց, Գիգոյ Բարխուդարեանց, Խաչատուր Հայրապետեանց, Գէորգ Բարխուդարեանց, Սարգիս Խէչումեանց, Վարդան Օլքիւնեանց, Գէորգ Ալիխանեանց, Մէխակ Գասպարեանց, Բեզլար Գասպարեանց, Ներսէս Ամիրխանեանց, Մէլիք Ամիրխանեանց, Ենօք Աւագեանց, (քսան և մէկ անձանց խնդրանօք գրեցի), Խաչատուր Շահիւնեանց, Սիմօն Մաթևոսեանց, Արշակ Բազազեանց, Արշակ Աթաբեզեանց, Ատիկօ Բազազեանց, Ասատուր Ավագեանց, Արութիւն Ավագեանց, Աբէլ Թանդարեանց, Գրիգոր Զաղացպանեան, Ադամ Բազազեանց, Արշակ Բազազեանց, Կոստանդ Բարխուդարեանց, Միխակ Մարտիրոսեանց, Կարապետ Գասպարեանց (տասն և երեք խնդրանօք ձեռք գրեցի), Խաչատուր Օլքիւնեանց, Ավետիք Շահվերդով:

Ուղիղ է, որ ստորագրեալ յիսուն և վեց անձինք իմ ներկայութեամբ ստորագրեցին, ուստի վաւերացուցանում եմ արքունական կնքամբ. Օփրէթու շինական դատարանի դատաւոր Մարգիս Պետրոսեան Մկրտումեանց, 1906 ամի 9-ն յուլիսի, Աղբօրբի»¹: Կարծում ենք, որ Արշակ Բարխուդարյանը եկեղեցու երեցփոխանն էր: 1910 թ. հունիսի 17-ին եկեղեցին ունեցել է 100 ռուբլի դրամագլուխ, որը պահվել է երեցփոխան Զաքարիա Ավագյանցի մոտ²:

1911 թ. ապրիլի 28-ին գյուղի ծխականները ընտրողական թերթ են ներկայացրել կոնսիստորիային. «Մենք ի ներքոյ ստորագրեալքս Աղբօրփի գիւղի ծխականներս թեմին վիճակային կոնսիստորիայի սրբազան նախագահող Տէր Եփրեմ եպիսկոպոսի № 319 հրամանի համաձայն, նախագահութեամբ մեր ծխատէր Արսէն քահանայ Տէր-Մովսիսեանցի, ձայների առաւելութեամբ ընտրեցինք երկու ներկայացուցիչներ, այն է՝ Զաքար Աւագեանց և Ոսկան Յուցրուկեանց, որոնք գնալով Շուլաւեր այնտեղի մերձակա գիւղերի միւս ներկայացուցիչների հետ միասին, սոյն տարւա մայիսի ութին, կիրակի օրը ժամի տասին Շուլաւեր դպրոցի դահլիճում, պիտի ընտրեն երկու երեցփոխան, պատուիրակներ, մասնակցելու Տիփիսու առաջնորդարանի սոյն տարւա հոկտեմբերի 9-ին ամենահայոց սրբազնագոյն հայրապետի ընտրութեան պատգամաւորական ժողովին:

Աղբօրփի գիւղի ժամանակաւոր ծխատէր Արսէն քահանայ Տէր-Մովսիսեանց և կնքեմ եկեղեցական կնքոյ»³:

¹ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 356, թ. 25 և շրջ., բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3220, թ. 17, բնագիր, ձեռագիր:

³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 387, մաս 1, թ. 103, բնագիր, ձեռագիր:

1912 թ. հունվարի 11-ին Վիրահայոց կոնսիստորիայում լսել են. «Շուլաւերի գործակալի 2 ամսոյս թ. 3 յայտարարութիւնը, որի հետ մտուցանելով Աղքորփի գիւղի ժողովրդոց համախօսական թուղթը, որով ընտրել են երեսփոխանի պաշտօնով Եղիազար Ջաւախեանցին: Հրամայեցին. հաստատել Եղիազար Ջաւախեանցին երեսփոխանի պաշտօնով Աղքորփի գիւղի եկեղեցու համար երեք տարի ժամանակով, որի մասին ծանուցանել Շուլաւերի գործակալին պատուիրելով յանձնել նոր երեսփոխանին եկեղեցու բոլոր հաշիւը, կալուածը և գոյքը օրինաւոր ցուցակով, որի մի օրինակը մատուցանել Ատենիս: Իսկ հաշուետեսների հաստատութեան համար խոնարհաբար դիմել գեր. կառավարչին թեմիս, մատուցանելով համախօսականի պատճէնը»¹: Սակայն ինչ-ինչ պատճառներով նույն տարվա մայիսին եկեղեցու ծխականները ընտրել են նոր երեցփոխան՝ Սարգիս Բարխուդարյանին: Այդ մասին մայիսի 16-ին Վիրահայոց կոնսիստորիայում լսել են. «Շուլաւերի գործակալի 5-ն մայիսի տարւոյս թ. 135 յայտարարութիւնը, որի հետ մատուցանելով Աղքորփի գիւղի ժողովրդոց համախօսական թուղթը, որով ընտրել են երեսփոխանի պաշտօնով Սարգիս Բարխուդարեանցին: Հրամայեցին. հաստատել Սարգիս Բարխուդարեանցին երեսփոխանի պաշտօնով Աղքորփի գիւղի եկեղեցու համար երեք տարի ժամանակով, որի մասին ծանուցանել Շուլաւերի գործակալին պատուիրելով՝ յանձնել նոր երեսփոխանին եկեղեցու բոլոր հաշիւը, կալուածը և գոյքը օրինաւոր ցուցակով, որի մի օրինակը մատուցանել Ատենիս»²:

¹ ՀԱՍ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2303, թ. 3, բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱՍ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2306, թ. 12, բնագիր, ձեռագիր:

Եկեղեցական-ծխական դպրոց - 1876 թ. ունի ճամփորդ *Փոքր*՝ հանդեսում գրել է, որ գյուղը ուսումնարան չունի և «...միայն մեր գնալուց մի քանի շաբաթ առաջ գաւառապետը հրամանագրել էր, որ ուսումնարանի համար մի շինութիւն կառուցանեն: Այս իրողութիւնը խիստ անախորժ տպաւորութիւն գործեց մեզ վերայ, մանաւանդ երբ այս հանգամանքը պատմող գիւղացի երիտասարդ Յակովբը աւելացրեց, որ Աղբօրփու Տէր Վարդան ծերունի քահանան ինքը հարուստ է, ունի 60 հազար ռուբլի փող (որ գուցէ չափազանցութիւն է) և միանգամայն անհոգ է: ... Իրա տղէն Թիֆլիզ հայի ուսումնարան է դրկել, ամսէն 7 մանէ՞ք է տալիս, մեզ համար փիքը չի անում...»¹:

Գյուղի հին միդասյան արական ծխական դպրոցը Վեհափառ հայրապետի կոնդակով բացվել է 1890 թ.²: Դեռևս 1889թ. հուլիսին վկայություն կա եկեղեցուն կից ուսումնարանի նորակառույց շինության մասին³:

1890 թ. նոյեմբերի 7-ին հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցների թեմական տեսուչ Եղիշե քին. Գեղամյանցը Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Մամբրէ եպիսկոպոսին գրել է. «Վահան Տէր-Մկրտչեան Տէր-Վարդանեանց ի պատճառս հիւանդութեան՝ ելեալ յերրորդ դասարանէ Ներսիսեան դպրանոցի, ի վարչութենէ որոյ ստացեալ է զվկայագիր գրեալ ի 23-ն յունիսի 1888 ամի № 513, և զնացեալ ի հայրենի գիւղն իւր Աղբօրփի՝ ցարդ սպասաւորէ տեղական եկեղեցւոյն առ ոստ ծերունի հօրն իւրոյ բարեկրօն

¹ Փոքր, 1876, № 2, էջ 425:

² **Ս. Խուրդյան**, Արևելահայ դպրոցները 1830-1920 թվականներին, Երևան, 1987, էջ 526: Տե՛ս նաև Արարատ, 1890, № 10, էջ 583:

³ ՀԱԱ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 3882, թ. 87:

Մկրտիչ քահանայի Տեր-Վարդանեանց: Ի բանալն իմ յայսմ ամի գեկեղեցական ծխական դպրոց մի ի յիշատակեալ գեղջն և չգտեալ զյարմարաւոր ուսուցիչ՝ պաշտօնայց յանձնեցի ժամանակաւորապէս վերոյիշեալ Վահանայ Տեր-Վարդանեանց, զոր գիւղականք կամին տալ ձեռնադրել ի քահանայ ի տեղի ծերացեալ հօրն և ոյր վասն գրագրութիւնք գոն ի թեմական Ատենի վիճակիս: Յայտարարեալ զայսմանէ Ձերումդ Բարձր Սրբազնութեան, իոնարհաբար խնդրեմ միջնորդել ուր հարկն է, զի թոյլատրեցի Վահանայ Տեր-Վարդանեանց վարել յայսմ ամի զյանձնեալն նմա և պաշտօն ուսուցչի»¹:

1891-92 ուսումնական տարում արական միդասյան դպրոցում դասավանդել է Վահան Տեր-Վարդանյանը²:

Ներկայումս գյուղի միջնակարգ դպրոցում, որը գործում է 1948 թ.-ից, սովորում է 140 աշակերտ, դասավանդում է 21 ուսուցիչ:

**PAGES FROM THE HISTORY OF AGHKYORPI VILLAGE,
THE BIRTHPLACE OF VLADIMIR BARKHUDARYAN, THE
ACADEMICIAN**

(Summary)

ARMEN ASATRYAN

The Armenian village of Aghkyorpi is in Marneuli district of Kvemo Kartli region, Georgia, about 30 km to the south from the city of Marneuli, on the northern side of Lalvar Mountain. The location of the village is picturesque, and it is surrounded by woodland. It has a

¹ ՀԱԱ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 44, թ. 134, բնագիր, ձեռագիր:

² ՀԱԱ, ֆ. 35, ց. 1, գ. 44, թ. 192 շրջ., բնագիր, ձեռագիր:

secondary school, a hospital, a club and a library. St. Gevorg Church built of stone is still preserved.

The village is an ancient Armenian settlement which used to be part of Armenian Gugark in the province of Boghnopor. In the early Soviet times the settlement was part of the Republic of Armenia. At the beginning of the 1930s, according to the decision of the Georgian-Azerbaijani minor authority of the Transcaucasian SFSR, along with the neighboring Armenian village of Chanakhchi, it was given to the Republic of Georgia. These Armenian villages have been severely suffering because of Stalin's illegal design of that part of the border.

Vladimir Barkhudaryan, academician of the Academy of Sciences, was born in the village of Aghkyorpi on September 22, 1927. He died on March 23, 2017. Currently, there are representatives of the Barkhudaryan family living in the village.